

שטרות עתיקים מן הגניזה

מארץ ישראל, מצרים ואפריקה הצפונית

מאת

שמחה אסף

מעטים מאד הם השטרות שהגיעו אלינו מן המאה העשירית. שלשה שטרות משנות 967, 978, 982 נדפסו ע"י פרופ' מאן בספרו *I Texts and Studies*, 360–365. כתובה אחרת שנכתבה בברקה אשר באפריקה הצפונית בשנת ד"א תר"ן (990) פרסמתי בסוף ס' השטרות לרב האיי גאון עמ' 53–55. עוד תעודה אחת משנת 750, העתיקה ביותר שנתפרסמה מן "הגניזה", נדפסה ע"י אברהם מס ב-*XVII JQR*, 428. זהו כמעט כל מה שידוע לנו על שטרות קדומים. כמו כן קטן מאד הוא מספר השטרות הארצישראליים העתיקים שזמנם הוא מלפני מסע הצלב הראשון, ורק אחדים מהם ראו את אור הדפוס¹. והרי שטרות אלה יש להם חשיבות מכמה צדדים. יש להם ערך היסטורי ומשפטי כאחד, ויש ללמוד מהם כמה פרטים חשובים גם לתולדות החיים הכלכליים. גם לשטרי כתובה עתיקים יש ענין רב וכן לגטין קדמונים, כי הם נותנים לנו אפשרות לעמוד על התפתחות הנוסח, הפורמולות המשפטיות, על תנאי הכתובה המשתנים מזמן לזמן וממדינה למדינה. לפעמים אפשר למצוא בהם גם פרטים הנוגעים לאישים ידועים או לקהלות שבהן נכתבו. מטעמים אלה אמרתי בלבי שכדאי לטפל בקבוצת השטרות העתיקים שצילומיהם באו לידי, אף שכמה מהם הם קרועים ובלויים, מחוקים ומטושטשים מאד, וטעונים הם יגיעת בשר ורוח כדי להציל מהם מה שאפשר. קצתם גם נקרעו לכמה קרעים והקטעים נתפזרו במקומות שונים, והיה צורך לקרב רחוקים אלה ולאחות אותם.

את הגרעין העיקרי בקבוצת השטרות המתפרסמת כאן מהוים השטרות הקדומים ביותר שמוצאם מן המאה העשירית, השטרות הארצישראליים ושטרי הכתובה. לידם ואגבם אני מפרסם עוד קצת שטרות מן המאה האחת עשרה שיש להם ערך ידוע מאיזה צד שהוא ויש בהם איזה חדוש, או מצד צורתם וסגנונם או מצד תכנם. רובם נכתבו בפוסטאט, ושם נמצאו ושם היו ב-"הגניזה", ומעוטם נכתבו בקירואן אשר באפריקה הצפונית ובמקומות אחרים ובאו ע"י גלגול לגניזת פוסטאט.

(1) ע"י מ"כ בס' "מספרות הגאונים" עמ' 204. שם נרשמו אלה שנדפסו קודם וגם פרסמתי שני שטרות חדשים. האחד נכתב ברמלה בשנת ד"א תשע"ה (1015) והשני בירושלם דת"ה (1045).

רוב השטרות של קבוצה זו שמורים בספריית הבודליאנא באוקספורד וצילומים מהם מצאתי באוסף הצילומים של רש"ז שוקן, והנני מביע לו בזה את תודתי העמוקה על שנהג בי טובת עין והעמידם לרשותי, ומעוטם לקוחים מספריית האוניברסיטה בקנטברגיא. תודתי הלבבית נתונה להנהלת הספרייה הזאת ששלחה לי את הצילומים המבוקשים⁽¹⁾. סימני ו-ז לקוחים מאוסף יעקב מוצרי ז"ל בקהירא. במבוא לשטרות אלה, וכן בהערות, קציתי ככל האפשר וסמכתי על המעיין שיעמוד מעצמו על כמה פרטים הנוגעים ללשון ולענין.

***

א. כתובה עתיקה (מסוריא?). מכתובה חשובה זו נשארו שני שרידים בכתב-ידיד של הגניזה אשר באוקספורד. האחד רשום 2877²⁸ והשני 2806²⁸ וקרבתם זה לזה והיו לאחדים בידי. שני השרידים משוטטים מאד וקרוצים מכל צד. אף זמנה חסר לחצאין ועלינו לקבוע אותו בין שנת ארבעת אלפים ושבע מאות ובין שנת ד"א ושמונה מאות (940–1040). גם מקום כתיבתה אינו ברור לגמרי. נזכר בה אמנם מצרים, אבל אין אנו יודעים באיזו עיר, ואפשר אפילו שלא נכתבה כלל במצרים אלא שהחתן היה בן מצרים. בכל הכתובות הרבות שאני מכיר שנכתבו במצרים איני מוצא לפי שעה דוגמתה. אין הן מונות לשמטה, לבריאת העולם ולחורבן הבית כאחת. המנין לשמטה מצוי בתעודות ארצישראליות, ובמנין ליצירה ולחורבן הבית כאחד השתמשו בתעודות, וביחוד בכתובות, שנכתבו בא"י (לעיתים רק באחד מהם), סוריא, איטליא וביצנץ⁽²⁾. גם בתוכנה וסגנונה נבדלת היא מן הכתובות המצריות, והיא קרובה לאלו שנכתבו בא"י ולזו שנכתבה בארם צובא בשנת תתקנ"ח לחורבן הבית (1026). שנתפרסמה על ידי "בהצפה" לחכמת ישראל שנה י' עמ' 28–30. יש בה כמה סימנים של השפעה ארצישראלית. אחד מהם הוא השם "שטר פרנה"⁽³⁾. ועל זה שנכתבה בארץ שעמדה תחת השלטון הערבי יוכיחו השמות מבושר וחסאן.

בכתובה זו מוצאים אנו עוד את תנאי הכתובה העתיקים הנזכרים במשנה, כתובות פ"ד, ושהושטמו מן הכתובות זה מאות רבות בשנים. את התנאי של כתובת בנין דוכרן וכן של בנין נוקבן מצאנו עד עתה רק באותה כתובה מארם צובא הנז' לעיל. אף התנאי של אם תשתבאי אפרוקינך ואותבינך לי לאנתו נמצא רק בכתובות מועטות מאד. תנאי זה והדומים לו הושטמו כדי שלא לפתוח פה לשטן. בסורא לא היו כותבין בתקופת הגאונים את התנאי של "את תהא יתבא בביתי ומיתזנא מנכסי כל ימי מיגר ארמלותך

(1) השטר שבס' י"א נמצא באוסף ארצהרצוג ריינר בווינא. ואני מודה למנהל האוסף על שהרשה לצלמו.

(2) ע' מש"כ בס' השטרות לרה"ג עמ' 54 ועמ' 59. ועל מה שהבאתי שם יש להוסיף: מאן Jews in Egypt, I, 80; מונאטשטריפט כרך כ"ט עמ' 447–450, ועי' גם שו"ת בנימין זאב ד' ק"ד בכתובה שהובאה שם: "שנת ה"א ומאתים ותשעים לב"ע ושנת אלף וארבע מאות וששים ושנים לחורבן בית המקדש ... למנין שאנו מונין כאן בקרנניא מתא דנהר ארטה מקיף יתה".

(3) ע' מש"כ בס' השטרות לרה"ג עמ' 57, 59.

מ פ נ י ה נ ח ש ¹), ולנכון נמנעו מלכתוב בשביל זה גם את התנאי של אם תשתבאי אפרוקינך. הראב"ה ב-משפטי הכתובה² כותב ³: "ויש הרבה דברים שמתנאי ב'ד ואין רגילות לכתוב, כגון קבורתה, אם תשתבאי אפרוקינך וכו'", אולם הוא מוסיף: "ואני ראיתי כתובה שהו באה מארץ ישראל והיה כתוב בתוכה". ובאמת כתובות מסוג זה שלנו מוצאן מא"י או מן הארצות הסמוכות לה והושפעו ממנה.

על קצת דברים שיש להעיר על כתובה זו כבר העירותי על אותה כתובה של ארם צובה ב-הצופה⁴ שם. יש להעיר עוד על זה שהשושבינים חתמו על הכתובה כעדים. והנה על המנהג שנהגו להחתים על הכתובה רבים מן הנוכחים, ובהם גם קרובים ופסולים, דברתי בקשר עם כתובת ברקה משנת תש"ן שחתמו עליהם יותר משלשים איש⁵. ואולם בכתובה זו שלפנינו חתמו השושבינים כעדים. והנה אע"פ שלא נפסקה הלכה שהשושבין פסול לעדות (סנהדרין כ"ז ב'; כ"ט א') מכל מקום אין המנהג להזמין השושבינים להיות עדים⁶. וגם בכתובה זו היו עוד עדים חוץ מן השושבינים, וחתימת השושבינים כעדים היתה כנראה באקראי ושלא בכוונה.

ב. כתובה דמשקאית. אף כתובה זו היא מן העתיקות ביותר שהגיעו אלינו. זמנה הוא שנת ד"א תשט"ז (956). אמנם אותיות ו' ו' דומות לרוב בכתובה זו, והיה נראה לכאורה יותר לקרא: ו' מאוון, ויום י"ב ניסן חל באותה שנה ביום ב'. אולם שנת תרס"ז אינה שנת ה' לשמיטה, לפי המסורת המקובלת בידיהם של בני א"י המקוימת היום ע"י כמה שטרות שנמצאו בגניזה וע"י תאריכים אחרים, כי אם שנת תשט"ז. התבוננות בכ"י מראה גם כן שאת הב' הראשון, מן: ביום ב' י' יומין, אין להביא בחשבון ואין עליו כל נקודה וצורתו מטושטשת קצת, והכוונה היא לעשירי בניסן ולא ל"ב בו. בשנת תשט"ז חל ר"ח ניסן בשבת וי' בניסן חל ביום ב'. הכתובה מתחילה בצורת הודאה: מודי אנא ישראל חתנה, צורה בלתי רגילה בכתובות. מרשימת החפצים שהכניסה הכלה לבית בעלה אנו מקבלים מושג מחיי הבית באותו זמן, ומהם, וכן מסכום הכתובה, נראה שהחתן והכלה היו בני אמידים. סוף הכתובה קטוע, וחבל מאד כי שם באו תנאי הכתובה.

עלי להודות לידידי הד"ר ד. צ. בנט שהואיל בטובו לפרש את שמות הכלים והחפצים הנזכרים בכתובה זו, וכמו כן את רוב השמות הערבים בכתובה סי' ה.

ג. כתובה טבריינית משנת תשצ"ה (1035). מן הכתובה הזאת הגיע אלינו רק קטע קרוע מכל צד ומטושטש, ואולם כיון שאין לנו כמעט כתובות ארץ-ישראליות מזמן עתיק, ומפני החשיבות שיש לכל ידיעה על הישוב היהודי באותו

(1) תשובת רב שמואל בן חפני בשערי צדק דף נ"ה ע"ב סי' י"ד.

(2) Jahrbuch d. Jüd.-Lit. Ges. Frankfurt a.M., III, עמ' 11.

(3) ס' השטרות לרב הא"י עמ' 53—56. ועל המקורות שצינתי שם יש להוסיף את תשובת הרשב"א

סי' אלף צ"ב: "נהגו לחתום בכתובה עדים מרובים".

(4) שו"ת הרשב"ש סי' ו'.

זמן, השתדלתי להציל ממנה כל מה שאפשר להציל. כמה ביטויים שבה נמצאים גם בכתובה הצורית שפרסמתי בסוף ס' השטרות לרב האיי עמ' 60. אביה של הכלה היה כנראה חזן בטבריא.

ד. כתובה קראית מרמלה. לפנינו שריד של כתובה קראית שחלקה הראשון, הגדול ביותר, חסר לגמרי וחלקה השני קרוע לשנים, ורק אחד מהם הגיע אלינו. יש לנו איפוא ממנה פחות מחלק רביעי. את החסר השלמתי במקצת על פי שטרי כתובה קראיים אחרים. קטע זה עניין אותי בייחוד מפני שנזכר בו -אלכאדם לכניסה אלוסטא בלרמלה", שמש הכניסה האמצעית ברמלה. מכאן משמע שהיו לקראים שברמלה "כניסות" (בתי-כנסת) אחדות, ומספרם בעיר זו היה די הגון. לרבנים שברמלה היו לפחות שני בתי-כנסת. במכתב אחד שנכתב ע"י רב נתן בן אברהם, אב הישיבה ששאף לכסא הגאונות, בראשית שנות הארבעים של המאה הי"א נזכרה "כנסת אלשאמין" שברמלה (מאן, The Jews in Egypt, II 171, ועיי"ש I 148). משמע שהיתה שם גם כנסת עיראקין - בית כנסת ליהודי בבל. גם במכתבו של רב שלמה בן יהודה, ראש ישיבת ירושלם, שנדפס ע"י מאן, I 339, Texts, מסופר על טקס מנויו של רב נתן לגאון בכנסת אחת -ואנו בכנסת האחרת".

את זמנה המדויק של כתובה זו אפשר יהיה לדעת רק אם יתגלה פעם חלקה החסר, או שנמצא את העדים החתומים עליה או מקצתם בתעודות אחרות. על החתום באו כמה מן הקראים - ואולי יש ביניהם גם רבנים - בני רמלה. אחד מהם הוא שולחני. אף המלמד הברורתי נזכר בה. לפי השערתי יש לקבוע את זמנה במאה הי"א.

ה. כתובת רב סהלאן ריש כלה. רב סהלאן היה ראש ומנהיגם של יהודי בבל שישבו בפסטאט. אליו ערוכים כמה מכתבים מאת הגאון הא"י המפורסם רב שלמה בן יהודה (נתפרסמו ע"י מאן The Jews in Egypt כרך ב'). כי הוא היה מתומכי הישיבה הירושלמית והישוב הא"י. מראש הישיבה הירושלמית קיבל את התוארים חבר, סגן הישיבה. התואר "חמדת הנשיאות" קיבל לנכון מן הנשיא שישב בירושלם באותו זמן (ע"י מאן I 111). מובן מאליו שעמד בחליפת מכתבים עם רב האיי גאון, שהקהלה הבבלית בפסטאט התפארה בו והתימרה בשמו, וקשרי ידידות רבה נקשרו ביניהם (ע"י מכתב רב האיי לרב סהלאן שנתפרסם ע"י שפירא, REJ כרך פ"ב עמ' 317-331). ממנו קיבל את התוארים אלוף וראש כלה. סהלאן מילא תפקיד גדול בחייהם של יהודי מצרים בזמנו (ע"י מאן I 97-99). הוא היה גם פייטן וחיבר כמה פיוטים.

השורות הראשונות של כתובה זו נתפרסמו כבר ע"י מאן (שם II 103) ובכ"ז אמרתי שכדאי לפרסם את כולה.

ו-ז. ארבעה גיטין עתיקים. ארבעת הגיטין הנתונים כאן הם תוספת הגונה לגיטין שפרסם פרופ' בלוי בספרו Die jüd. Ehescheidung und d.

IIVjüd. Scheidebrief עמ' 97–102. והשוה גם מה שכתבתי בספר השטרות לרב האיי גאון עמ' 17. בכל הפרטים ופרטי הפרטים שצגיטין אלה כבר נשא ונתן בלוי שם עמ' 90–95. ואין להאריך בהם. על רובם יעמוד המעיין מאליו. יש להעיר על הבדלים שבין הגט הראשון שנכתב בדמיאטה בשנת ד"א תת"כ (1041) ובין יתר שלשת הגיטין הבאים אחריו. בו המנין הוא לבריאת עולם (עי' מש"כ במ' השטרות לרה"ג עמ' 54) וביתר הגיטין לשטרות. בו כתוב בנוגע לשם האיש (וגם בנוגע לשם האשה): "וכל שום וחניכה דאית לי ולאבהתי ולאחרין ולאחריהון דאבהתי", כמו בנוסח הגט של רב האיי. הל' ראו ועוד (עי' ס' השטרות לרה"ג עמ' 17 הערה 5). ואין זכר לזה בשאר הגיטין. גם "והרי את מותרת לכל אדם" אינו ביתר הגיטין וברוב הגיטין שפרסם בלוי. ומשפט זה נשמט גם מתוך נוסח הגט שבהל' ראו. הלכות גדולות מהד' אספמא ונוסח רש"י בגיטין פ"ה ב', אך ישנו בה"ג שלפנינו וברי"ף. ברמב"ם ועוד. ויש עוד כמה הבדלי לשון והבדלי כתיב בינו ובין שאר הגיטין.

על הגט השלישי חתום כעד: יצחק בירבי שמואל הספרדי. חכם חשוב שהיה מן הדיינים הקבועים בפסטאטקהירא וחתום הוא על תעודות רבות שיצאו מבית דינו בשנות תתמ"ח–תרפ"ז⁽¹⁾. הוא חתום גם על גט שפרסם בלוי (שם עמ' 97/8) משנת אתכ"א לשטרות (1110) ומעניין לציין כמה הבדלים בין שני הגיטין, שזמן של ט"ז שנה מבדיל ביניהם. החשוב בהם הוא. שבגט שלפנינו כתוב: "ואנש לא ימחא בידכי מן שמי" (עי' ס' השטרות לרה"ג עמ' 18 הערה 9). מכאן הוכחה נוספת על רפיפות ידועה בפרטי נוסח הגט. שלא היה יצוק עדיין במטבע קבועה על כל פרטיו ודקדוקיו. אם כי רב האיי כותב: "זה הוא נוסח הגט שאין להוסיף עליו ולא לגרוע ממנו אפילו באותיות". גם החתום השני: חלפון הלוי בירבי מנשה, חתום על כמה וכמה תעודות מן הגניזה⁽²⁾. ואף הוא נמנה כנראה בין הדיינים. חלפון זה חתום על גט מס' 4 שנדפס ע"י בלוי משנת אתל"ה לשטרות ועל מס' 6 משנת אתל"ט. גם יצחק המלמד בירבי חיים נפוסה החתום כאחד מעדי המסירה חתום כעד עם חלפון בגט מס' 4 שם⁽³⁾. מוצאו היה מעיר נפוסה אשר באפריקה הצפונית הנוכרת גם בתשובות הגאונים (עי' מש"כ ב"השלח" כרך ל"ט עמ' 561; י. נ. אפשטיין, מונטשריפט כרך ג, 112–113; פוזנסקי REJ כרך ס"ה, 42).

י. שטר הרשאה שנכתב בצור בשנת ד"א תשע"א (1011). חמש השורות הראשונות משטר זה נדפסו ע"י מאן, The Jews in Egypt II, 355. כלף בן משה בן אהרן, פקיד הסוחרים בצור, הידוע בכינויו בן

(1) עי' עלי מאן The Jews in Egypt and Palestine II, עמ' 232/3 ועוד בכ"מ; י. נ. אפשטיין, תרביץ שנה א' ספר א' 32. הוא היה גם פרשן חשוב לכה"ק.

(2) מאן שם II 275/6. הוא חתום גם על שמר אביזאריה משנת אתמ"ד לשטרות הנמצא בספריה שלנו בירושלם.

(3) הוא חתום גם כחבר ביה"ד על שטר שנכתב בכסלו אתל"ו לשטרות. ב"י אוכספורד 28764.

אבי קודה. מרשה את חמיו שלמה בן רביע היושב במצרים שיגבה את המגיע לו מאת כלב בן אהרן פקיד הסוחרים אשר שם. את 'פקידי הסוחרים' אנו מוצאים בכמה ערים חשובות, כגון רמלה, פסטאט, צור וחלב (עי' מאן שם I 261). הם היו כנראה פקידים ממשלתיים שתפקידם להשיג על הסדר בשוקים, ואולי גם לברר דברי ריבות המתעוררים על המקום. כלף בן משה שלח מצור לכלב בן אהרן היושב בפוסטאט 'שבעה ושלושים משפלות של זכות' והוא רוצה לגבות את דמיהם. הזכוכית הצורית היתה מפורסמת לשבח, ועוד ר' בנימין מטודילה, שביקר בצור כמאה וחמשים שנה אחרי זמנו של השטר שלפנינו, כותב: 'ושם יהודים אומני הזכות' ה טוב הידוע הנקרא זכוכית צור החשוב בכל הארצות' (מסעות ר' בנימין הוצ' אדלר עמ' 27–28). הוא מספר שליהודי צור היו גם ספינות בים. הם עשו איפוא את הזכוכית והם גם סחרו בו ויכלו לשלחו בספינותיהם למצרים.

בצד פורמולות משפטיות וביטויים לקוחים מנוסח שטר הרשאה כפי שהיה נהוג בבבל (השוה גם שטר אורכתא בס' השטרות לרה"ג עמ' 32) אנו מוצאים גם ביטויים ארצישראליים. אנו מוצאים גם כאן את המלה היוונית אנטילר בהוראה של מורשה, הנמצאת בספרות התלמודית רק פעם אחת בירושלמי (סנהדרין פ"ב ה"א), אבל פוגשים אנו אותה בתעודות שמוצאן מא"י (עי' מש"כ בספרי-מספרות הגאונים עמ' 205 ובשטר הרשאה שנדפס שם עמ' 207 שנכתב ברמלה בשנת ד' תשע"ה: 'ועל גבן הרשיתיהו והשלטתיהו ומניתיהו ושמתיהו אפוטרופוס ואנטילר'). את תביעותיו הוא מקנה לו אגב-ארבע אמות קרקע שלי, ולא אגב ד' אמות שיש לו בארץ ישראל, כמו בשטר הנז' ובשטר ההרשאה המתפרסם כאן אחרי זה. משמע שהיתה לו קרקע משלו.

ראוי לתשומת לב השימוש במלה 'משפלות' שאנו מוצאים אותה במשנה (שביעית פ"ג מ"ב; כלים פ"ט מ"ח ועוד) בהוראת סל וקופה להוצאת זבלים, תבן או עפר ותבואה. אך אין היא מצויה בשימוש בתקופת הגאונים ובתקופות שאחריה¹.

יא. שטר פיצוי (אביזאריה) שנכתב בצור בשנת ד"א תש"פ (1019). ויש לו קשר עם השטר הקודם והם ממלאים ומשלימים זה את זה. השטר הקודם נכתב בפקודת כלף בן משה בן אהרן פקיד הסוחרים בצור והשטר שלפנינו נכתב תשע שנים אחרי זה בפקודת אשתו (אלמנתו?) דרה בת שלמה בן דניאל הנודע בכנויו בן רבוי או בן רביע. משניהם יחד יוצא כי שלמה ישב במצרים ושניהם מעידים על קשרי מסחר בין צור ומצרים. השטר נשלח למצרים לידי דויד בר חיים. שממנו קבלה דרה את עזבון אביה, ונתאשר שם ע"י החכם המפורסם רב אלחנן בן רב שמריה, והוא חותם: אלחנן ראש הסדר של כל ישראל בן שמריה אב בית דין של ישראל. (והשוה פוזננסקי, אנשי קירואן עמ' 14). יחד אתו חותם שלמה בר פשאט, הנזכר גם להלן בס' י"ג, והוא חתום כעד על שטר שיצא מבית דינו של רב אלחנן בשנת תשע"ו. מן החתומים על

(1) והשוה בערוך: פי' קופות שמוציאין בהן זבלין ובל' ישמעאל נקראת אלמשאפיל (ועי' פירוש הגאונים לס' טהרות הוצ' רי"ג אפשטיין עמ' 53 הערה 16).

השטר הקודם אנו מוצאים כאן רק את יוסף הכהן ברבי יעקב הסופר, שעמד כנראה בראש קהלת צור, או היה אחד מראשיה.

בנוסה השטר יש כמה פרטים וביטויים הראויים לתשומת לב. את מכירת הטענות בפרוטה (או בזוז) אנו מוצאים גם בנוסה שטר מחילה שהובא במחזור ויטרי סי' תקס': ומחלתי לו עסק כך וכך שהיה לי עמו בזוז אחד והזוז קיבלתי הימנו¹. וכן בשטר פשרה הנמצא בטופסי השטרות אשר בסוף הש"ס כ"י מינכן: ומכרנו את הכל בפרוטה (גולאק, אוצר השטרות 289).

שטר זה שמור באוסף אירצהרצוג ריינר בווינא, ועל הצילום שהגיע לידי ממנו עלי להודות להרב ד"ר א. ז. שווארץ וד"ר א. שטרויס.

יב שטר הרשאה שנכתב ברמלה בשנת ד"א ת"י ז' (1056). שטר הרשאה זה מלא ענין מכמה צדדים. אברהם בירבי יצחק יסוד הישיבה² כותב הרשאה למר אפרים בירבי משה הרופא שילך בשמו ויתבע את המגיע לו מאת יפת בירבי תאבת היושב במצרים. הדבר המפליא הוא שנוסה השטר דומה לגמרי לנוסה שטר אורכתא אשר בספר השטרות לרב האי, וכאלו הוא איפוא בבלי גמור. נבדל הוא הבדל רב משטר ההרשאה שנכתב ברמלה ארבעים ושתים שנה לפני זה. שהדפסתיו בספר "מספרות הגאונים" עמ' 206, אף כי גם בו ניכרת השפעה בבליית. והנה יודעים אנו שברמלה ישבו יהודים בבליים הרבה, והיה להם אולי גם בית דין מיוחד, כדרך שאנו מוצאים בפסטאט, והשטרות שנכתבו על ידו נכתבו בסגנון שנקבע ע"י גאוני הישיבות בבבל. על כל פנים אפשר שהמרשה, אף שאת תארו "יסוד הישיבה" קיבל מן הישיבה הירושלמית, היה יהודי בבלי, או שהסופר שכתב את השטר היה בבלי. והן גם דניאל, גאון ונשיא שבבית דינו נתקיים השטר, היה בבלי.

בין העדים אנו מוצאים אנשים נכבדים: חבר בסנהדרין גדולה, פרנס וחזן. בסוף הקיום חתמו לנכון חברי בית דינו של דניאל, אלא שסוף השטר נקטע ונקרע.

יג. שטר הרשאה שנכתב ברמלה בשנת תתכ"ה (1065). שטר מענין זה נקרע לשנים וחלקו הראשון נתגלגל לקנטבריא והשני לאוכספורד וצרפתים יחד. התחלתו נדפסה ע"י מאן בספרו The Jews in Egypt and Pales- II, time 355 והוא מעיר שם שגם בכ"י הבודליאנא באוכספורד⁴ 2878 נזכרו אותם השמות שבקטע אשר בקנטבריא וגם אותה תעודה שבאוכספורד נכתבה כנראה ג"כ ברמלה. אלא שלא הכיר שאין שני קטעים אלה אלא חלקי תעודה אחת. ויש הבדל רב בין נוסח הרשאה זו לבין נוסח ההרשאה אשר בסימן הקודם. המרשה שלנו הוא בן מצרים והמרשה, אברהם בן דוד מכפר מנדה⁵, הוא יליד א"י.

(1) ור"י ברצלוני בס' השטרות עמ' 23: ואיכא בנוסחי עתיקי דכתיב בהו הני כולם מכרתים לפלוני זה בזוז וקבלתי ממנו הזוז. והא מילתא יתירתא הוא...

(2) על תואר זה עי' מאן I 278.

(3) צפונית לצפורי, נקום מולדתו של האמורא ר' יששכר איש כפר מנדי הנזכר כמה פעמים במדרשים

ואף העדים, לפחות חלק מהם הם ילידי א"י ולכן נוסח השטר אינו זה שהיה מקובל בבבל. בנוגע לעדים החתומים עליו, תשעה במספר, הרי שנים מהם היו אבותיהם רופאים. ולנכון ישבו רופאים אלה ברמלה. אחד מן העדים הוא "שלמה ביר" טוביהו השלישי בחבורה". טוביה שימש במשרה חשובה זו בהנהלת הישיבה הא"י בזמנו של הגאון ר' שלמה בן יהודה שנפטר תתי"א (1051). הוא נזכר בהסכם שנעשה בין שני היריבים הגאון ר' שלמה בן יהודה ואב הישיבה ר' נתן בן אברהם, שתבע לעצמו את משרת ראש הישיבה, שנעשה ברמלה במרחשון שנת תת"ב ונדפס ע"י Gottheil-Worrell, *Fragments from the Cairo Genizah*, 196—201. לפי הסכם זה היה טוביה צריך לעלות לדרגת אב הישיבה אחרי פטירת ר' שלמה. בשעה שר' נתן יתמנה לגאון, אבל טוביה מת כנראה לפני ר' שלמה⁽¹⁾.

תוכנו של השטר הוא: הבה המצרי מודיע לבי"ד שברמלה: "אין קורת רוח ולא טובת נפש ביניכם. כי אני מופרד מאשתי. כי היא מארץ מצרים ואני ברמלה ולא אוכל לירד אליה למצרים ואני חפץ שתבוא אלי אל מדינת רמלה". וכיון שהוא עצמו אינו יכול ללכת להביאה הוא מרשה את אברהם מכפר מנדה שהוא ילך למצרים ויביא את אשתו. בהרשאה היה צורך במקרה שהאשה תסרב לעזוב את מקומה ובית אביה ויהא צורך להביאה לבית-דין במצרים כדי שיפטוק את הדין.

חתימות העדים החתומים על השטר נתאשרו ע"י הגאון אליהו הכהן בן שלמה גאון ראש ישיבת ירושלם. השטר נכתב שש שנים לפני שהעביר גאון זה את הישיבה לצור (בשנת 1071) והגאון היה מבקר ברמלה לעתים קרובות.

יד. שטר מתנה משנת תשי"ט (959). מנחם הלוי בן תמים היושב בפוסטאט נותן במתנה לבנו בכורו אלעזר שתי חצרות ושתי חנויות. בתוך תיאור מקומן, גבולותיהן ומצריהן אנו מוצאים בשטר זה כמה ידיעות מעניינות על פוסטאט של אותו זמן, על שוקיה, מבואותיה ובניניה. השטר נקרע בארכו לשנים ושני חלקיו נתפזרו ועל כן נרשמו בקטלוג של קוילי כשתי תעודות נבדלות. אני קרבתי את המרוחקים ויצא לי כל השטר כמעט בשלמות גמורה פרט למקומות אחדים שנקרעו ונחסרו.

טו. אישור שטר מכירה שנכתב בשנת ד"א תשכ"ו (966). גופו של שטר נכתב ביום ב' כ"ב טבת שנת אלף רע"ז לשטרות אבל נתקיים שנים רבות אחרי זה. וכשבאו לקיימו לא נמצא בחיים מחמשת העדים שחתמו עליו רק עלי בן שלמה בלבד. עלי קיים רק את חתימתו הוא וחתימת יתר העדים נתקיימה ע"י עדים אחרים מן השוק. כדן הגמרא בכתובות כ"א א'. בין העדים שבאו לקיים את חתימת הנפטרים אנו מוצאים את שלמה בן פשאט והוא חתום כעד על שטר אחר שיצא מבית דינו של רב אלחנן ברבי שמריה בשנת תשע"ו (1016). עי' מאן I 38⁽²⁾. איש אחד בשם

ובירושלמי ר"ה פ"א ה"ג. ומכאן ידיעה חשובה שעוד במאה ה"א היה ישוב יהודי במקום זה.
(1) השהו גם מאן Texts and Studies, I, 325; H.U.C. Annual, III, 273.

(2) עי' גם לעיל סי' י"א.

חסן בר פשאט חתום על שטר שנכתב בפוסטאט בשנת תשמ"ב, ואולי הוא אחיו של שלמה או בנו של פשאט בן שמואל, אחד העדים בשטר שלנו. עי' מאן Texts, I, 365. תוכנו של שטר המכר הוא שיוסף ומימון בני יעקב אלגלאק מכרו לפרגון תמורת סחורה ארבעה חלקים מעשרים [וארבעה?]⁽¹⁾ בחצר שירשו מאביהם. בינתים מת פרגון ובנו משה משתדל בקיום השטר.

טז. שטר משכנתא משנת ד"א תשכ"ט (969). מלכה בת עמרם הלוי ובעלה מי[מון] בן יפת ממשכנים אצל יוסף בן ניסין הרופא את החצר "אשר בפסטאט מצרים בקצר אדום במקום הקבוע בו עבודה זרה שלבוסרגה" בחמשים זהובים שלקחו ממנו בהלוואה. אחר כך היה להם צורך לשחרר את החצר הזאת מן המשכנתא ובמקומה משכנו לו חצר אחרת. ההלוואה נעשתה בר"ח כסליו וזמן פרעונה כעבור שנה בסוף מרחשון. החצר הראשונה היתה ממושכנת מר"ח כסליו עד חדש אדר שני, ובכ"ד אדר שני נכתב השטר שלנו המשחרר את החצר הראשונה וזוקף את המשכנתא על השניה. במשכנתא זו לוקח חלק גם מימון בן חסן ולא נתברר לי מה ענינו לכאן. ואולי טעות סופר יש כאן, ובמקום בן חסן צ"ל בן יפת. סוף השטר חסר.

יז. שטר צוואה משנת תשס"ז (1016). המצוה היא אשה אחת ששמה נחסר ונקרע, הצוואה כולה מלאה ענין וחבל על שהיא קרועה קריעה אלכסונית וראשה חסר וכן גם מקצת בסופה. המצוה מקדישה את שליש חצרה, שמונה חלקי עשרים וארבע⁽²⁾, העומדת בקצר אדום היא קצר אלשמע במבוי אלמסאכין, הוא מבוי העניים (השוה לעיל סי' י"ד). "לשתי הכנסיות שבפסטאט מצרים, ארבע [חלקים] לכניסת הבבליים וארבע [חלקים] לכניסת הירושלמיים" על מנת שהשכר ינתן בכל חודש לענין של צדקה בשתי כנסיות אלו. המטרה של ההקדש חסרה ע"י הקרע, ואולי לשמן למאור, או לעניים המצויים בהן. ארבעה חלקים היא נותנת לבתולה אחת, קרובה או ידידה, על מנת שתינשא בהם, ואם ח"ו תמות קודם שתינשא יעברו חלקים אלה לשתי הכנסיות הנזכרים למעלה. שני חלקים מחצר ימכרו ויוצאו כדי להעלות עצמותיה, לירושלם עיר הקודש תבנה במהרה. והנה ידועים לנו עוד מקרים כאלה של העלאת עצמות המתים ממצרים לא"י, אבל אין אנו יודעים אם היו מצויים⁽³⁾. נזכיר בזה את העובדא שכשמת פלטיאל הנגיד הראשון במצרים, העלה שמואל בנו את עצמותיו, וגם את עצמות אמו ועצמות דודו ר' חננאל, לירושלם (מגלת היוחסין לאחימעץ). אף בתשובות הגאונים שפרסם מרמרשטיין באוצר החיים, עמ' כ"א, אנו מוצאים שאחד צוה לשני בניו "שיליכו

(1) עי' גם סי' ט"ו.

(2) במצרים היו רגילים לחלק מדות וחצרות לעשרים וארבע קיראט. השוה גם לעיל סי' ט"ו ותשוה"ג הוצ' הרבבי סי' ש"ע.

(3) עי' מש"כ במאמרי על מקום קבורתו של הרמב"ם ז"ל בהוספה לגליון "הארץ" ערב פסח תרצ"ה עמ' 57—62.

עצמותיו לארץ ישראל¹). מתשובת הרמב"ם, הוצ' פריימן סי' שע"ב, אנו רואים שאפילו עניים יש שהיו מעלים עצמות הוריהם לא"י. לאחיה סהלאן ולריסה בת אחיה אפרים היא נותנת שתות החצר לכל אחד, ומכאן משמע שלמצוה עצמה לא היו בנים ובנות.

יח. פסק דין של זקני הקהל בדמיאטה משנת ד"א תש"ן (989). השטר נקרע לשנים לכל ארכו ויש לצרף שני חלקיו יחד. התחלתו נדפסה ע"י מאן בספרו *The Jews in Egypt and Palestine* ח"ב עמ' 70 בהערה. נטירה הכהן בר טוביה מנציבין ישב בחנם, היא דמיאטה, ויהודה, שהיה אולי ג"כ מנציבין, הפקיד אצלו סכום הגון של אלף ושלש מאות ועשרים כסף. נראה שליהודה היו ארבעה בנים, אף כי לדין באו רק שנים, ולכן לקח כל אחד בחלקו שלש מאות ושלשים כסף, ואולי נתן מחצית נכסיו לאשתו. נראה שיש כאן לפנינו רק העתקה ומפני זה חסרו חתימות הזקנים שבפניהם נעשה השטר הזה. יש לחשוב שבאותו זמן לא היה בדמיאטה ב"ד קבוע של שלשה דיינים מומחים ולכן גדונו לפני זקני הקהל. השוה תשובת רב שרירא בשערי צדק ח"ד ש"ז סי' ד': "וששאלתם, במקום שאין דיין קבוע, ויש מישראל מי שיש לו אצל חברו הלואה או פקדון או ירושה ו ת פ ש ו ל פ נ י הזקנים והתלמידים וטובי העיר וחייבו אותו", (ע"י גם תשובה"ג הוצ' הרכבי סי' רל"ג). אף השטר גופו מוכיח שלא נכתב ע"י דיינים מומחים, ויש בו כמה חזרות וכפל דברים.

יט. שטר אביזאריה. שטר חשוב זה נקרע לשנים לארכו וחלקו האחד, כדי שלישי, חסר. את החסר מלאתי על פי השערה ואומדנא ועל פי השוואה לשטרות קרובים לו בעניינם, כדי להקל על קריאתו והבנתו. אמנם העיקר חסר מן הספר, הזמן והמקום. ואותו אין למלא ע"פ השערה. השטר נכתב בין שנות ד"א ת"ש–ת"ת (940–1040) באחת מקהלות מצרים. נראה לי לקבוע זמנו בסוף המאה העשירית ומקומו, כנראה, בדמיאטה, כשטר שקדם לו. יש דמיון גמור בין הכתב של שני השטרות וקצת דמיון גם בסגנונם. שניהם נכתבו "בפנינו אנו הזקנים החתומים למטה" ובשניהם אנו מוצאים אזהרה מעונש והשגחה על היתומים וכמה ביטויים דומים.

שטר זה הוא מעין שטר אביזאריה, היינו שטר מחילה כללי על כל טענות ותביעות שבעולם שיש לו לכותב או שהיו לו על חברו. נוסח שטר אביזאריה נמצא כבר בספרי השטרות של רב סעדיה ושל רב האי²), והובא גם בס' השטרות לר"י ברצלוני (עמ' 8–9) ובס' העיטור (דפוס לבוב דף נ"ג ב'), והוא כתוב ארמית³). הקראים

(1) אף במכתב מעזה מתחילת המאה ה"א שאני מדפיס בס' היובל ל' ד"ר מגנס מסופר על מבורך העותי ההולך למצרים להביא משם את ארונו של אחיז עמרם שנפטר בארץ פיתום.

(2) ס' השטרות לרב האי עמ' 22 (ושם בהערה 2 רשמתי את כל שטרי אביזאריה הידועים לנו עד היום ואת הוראתו של שם זה וצורותיו השונות) ועמ' 70.

(3) בכ"י אוכספורד 2878¹⁰ יש שטר אביזאריה כתוב ערבית שנשמרו בו רק מספר ביטויים מן המקור הארמי.

קראו לשטר זה "שטר נקיון". והם שהקפידו לכתוב כל שטרותיהם, וכתובה וגט בכלל, עברית כתבו גם אותו עברית. שני שטרות קראיים כאלה נדפסו עד עתה. האחד ע"י פרופ' מאן בספרו *I, Texts and Studies*, 380–382, והשני על ידי בספר היובל לכ' פרופ' קלויזנר עמ' 216–220. בנוסח הקראי יש הכפלות רבות ופרוט עשרות רבות של כל מיני חפצים ונכסים שאין כל צורך בהזכרתם ברוב המקרים. אף השטר שלפנינו יש לו דמיון רב עם "שטר הנקיון", אם כי אין להטיל ספק ב"רבניותו". תוכנו הוא שאמינה בת משה אלמנת שלמה מוחלת בשמה ובשם שתי בנוחיה סיידה וסותית על כל התביעות האפשריות שהיו לה ולבעלה שלמה על פקידיו הסוחרים ששמותיהם באו בחלק החסר של השטר. על פקידיו הסוחרים עי' גם לעיל סי' י'.

כ. שטר אביזאריה משנת ד"א תת"ה (1045). בפנים השטר הוא נקרא "שטר פיצוי", וכבר כתב ר"י ברצלוני: "שטר אביזריא והוא שטר פיצוי" (ס' השטרות עמ' 51). והשוה ס' השטרות של רה"ג עמ' 22 הערה 2). שומר הוא על הפורמולות המשפטיות של שטר כזה יותר מן השטר הקודם, ואף כי לא נכתב בפניו ב"ד אבל הרי נכתב בפוסטאט. מקום תורה. ואחד העדים היה חזן באחת הקהלות אשר בה.

כא. שטר הורדה לנהלה. – כב. אישור קידושין. שני השטרות האלה כתובים על דף אחד משני צדדיו ובכתב אחד, וגם נכתבו ביום אחד: ט"ו שבט שנת תשפ"ח (1028). יש כאן לפנינו לא גוף השטרות עצמם כי אם העתקה שנעשתה מהם, ולכן אין בהם חתימת הדיינים או העדים, ובשטר הראשון לא נזכרו שמות העדים ובשני גם שמות שני הצדדים, החתן והכלה. בכל אחד משני השטרות הללו יש ביטויים מיוחדים ופרטים אחדים ראויים לתשומת לב. בראשון מעידים העדים שלכלף בן יצחק הנפטר אין יורש אחר מלבד בתו נגוה, ועל פי עדות זו מוריד אותה בית הדין לנחלת אביה. בשני מקבל האפוטרופוס (= המורשה) את הקידושין בשביל הכלה שהרשתה אותו על כך. החותמות שבהם הוא מקדש את ארוסתו נקראים "שדוכים", שימוש לשון בלתי רגיל. המוהר מתחלק כרגיל למוקדם ומאוחר. את המוקדם היו רגילים לתת בשעת הקידושין, ואולם במקרה שלפנינו לא נעשה כך אך הבטיח לסלקם - בעת שיזמנם הקב"ה. מעניינת היא גם השיחה שבין המקדש ובין העדים.

כג. שטר מכר שנעשה בקירואן בשנת תת"ה בערך. סרורה בת ר' שלמה הרופא (i) מוכרת למר יצחק בר אברהם בן העיר קאבס (מרוקו) את העליה שקבלה במתנה מיד בעלה סרור בן יוסף (?) הקרוי בן אלגאסום. מתוך סימון המצרים אנו מקבלים פרטים אחדים נוגעים לקירואן. הכתב מוכיח שלפנינו טיוטא או העתקה בלתי נקיה ולא גוף השטר. הזמן לא נרשם, ואולם בעמ' ב' של שטר זה באה

תעודה אחרת¹) כתובה באותה כתיבה עצמה, ואף היא טיוטא, וזמנה הוא כ"א כסלו שנת אלף שנה' לשטרות. היא שנת ד"א תת"ה (1044). יש איפוא להניח שאף השטר שלפנינו נכתב סמוך לזמן זה. איש אחד בשם אבן אלגאסום שחי באותו זמן בקירואן ידוע לנו, הוא אבן אלגאסום תלמיד רב נסים גאון שחבר ספר בערבית על התפלות (ע' עליו פוזנסקי, אנשי קירואן עמ' 6, ומי יודע, אולי הוא הנזכר בשטר).

כד. שטר מתנה שנעשה בקירואן בשנת תת"י (1050). תכנו הוא: ר' יוסף בן אדוניה הכהן נתן עליה אחת לאשתו ציא בת רבנא אלחנן. ציא זאת חזרה ונתנה מחצית מן העליה הזאת לבנה ר' אבי אלמעאלי בן יפת ומחצית לאחותו, כנראה ברור אחותו מן האם, למולאת בת ר' יוסף הכהן הנז'. אבי אלמעאלי חזר ונתן בשטר את מחצית עלייתו לאחותו מולאת על מנת שתכניס עלייה זו כנדוניא לבעלה בעת נישואיה. רבנא אלחנן זה הוא לנכון ר' אלחנן ב"ר חושיאל²) (ע' עליו באנשי קירואן לפוזנסקי; אפסוביץ R. Chuschiel und R. Chananel, בדו"ח השנתי (ליז-ליט) של ביהמ"ד לרבנים בווינא, 1933; מאן, ענינים שונים לחקר תקופת הגאונים, 46-47) ושטר זה נותן לנו פרטים נוספים לתולדותיו. בתו ציא היתה נשואה כנראה קודם ליפת וילדה ממנו את אבי אלמעאלי. אח"כ נשאת ליוסף בן אדוניה וילדה ממנו את מולאת.

בשטר נזכרים עוד כמה מאנשי קירואן, שלא נזכרו ע"י פוזנסקי במחברת הנז'. פוזנסקי השתמש כנראה רק בתאור הקצר שנתן קוילי מן השטר הזה בקטלוג שלו ולכן הזכיר רק את אבי אלמעאלי בן יפת, יוסף ב"ר יהודה, מולאת בת ר' יוסף, נסים בר אברהם חדידי ואברהם בן יוסף. העדים החתומים על השטר הם יוסף ב"ר יהודה ראש הסדר, נסים בר אברהם חדידי ואברהם בר יוסף. קוילי קרא בטעות: אברהם בר יוסף ראש הסדר, בעוד שבאמת תואר זה נסמך ליוסף ב"ר יהודה. יוסף זה הוא לנכון בנו של ראש הסדר וראש הכלה המפורסם ר' יהודה בר יוסף (ע' עליו אנ"ק לפוזנסקי עמ' 28; אסף, מספרות הגאונים 220-221; מאן, ענינים שונים 61-69). ואחרי טעותו של קוילי נמשך גם פוזנסקי. והזכיר באנ"ק עמ' 10 את אברהם בר יוסף ראש הסדר והכניסו ברשימת האנשים בעלי התאר -ראש הסדר" במחברתו Schechters Saadyana עמ' 13 הערה 1.

כה. פסק דין של רב אלחנן ברבי שמריה. ראשו ורובו חסרים. מעט מאד הגיע אלינו מפסקי רב אלחנן ואביו רב שמריה (ע' גנזי שכטר ח"ב עמ' 261). על הפסק חתום רב אלחנן בעצם ידו, כי החתימה שונה מן הכתב על הפסק. הוא חותם אלחנן בית דין, היינו אב בית דין, ולא ידעתי את המקום אשר שם נכתר בעטרה זו, ואולי עמד לימין אביו שהיה ראש בקאהרה (פוזנסקי, אנשי קירואן עמ' 14).

(1) גרפסה ע"י מאן The Jews in Egypt and Palestine II, 252.

(2) ואולי זהו רב אלחנן בן רב שמריה שבתו וחתנו ישבו בקירואן וחתנו טבע בים בשעת נסיעה לרגלי מסחרו, ע' מאן שם עמ' 40.

כו. שטר שליחות לקבלת גט. לבסוף רצוני לתת בין השטרות המתפרסמים עוד אחד שנכתב לא בבית דין של דיינים מומחים בפוסטאט ואלכסנדריה אלא בפני זקנים ועדים בקהלה מצרית קטנה. עפ"י רוב חסרות בשטרות כאלה כמה פורמולות משפטיות חשובות ויש בהם ליקויים משפטיים וסגנוניים. אף בשטר שלפנינו יש כמה ליקויים מסוג זה. לא נאמר בו העיקר, שהיא עושה אותו שליח לקבלה ושמיד שיקבל את גטה תהא מגורשת מבעלה ותהא מותרת לכל אדם. על פי צורתו יש פה לפנינו שטר הרשאה יותר מאשר שטר שליחות. השטר נכתב בשנת ד'א תת"ך (1060) בצהר גת שהיתה בה קהלה יהודית קטנה. צהר גת נזכרת כמה פעמים בתעודות שנתגלו בגניזה. עי' במפתח לספרו של מאן The Jews in Egypt.

א. כתובה עתיקה (בין שנות ת"ש-ת"ת, 940-1040).

[כת"י אוכספורד 26 2877]

[בנחשא טבא] [וב]סימנה מעליא יבנו ויצליחו יר . . . . .

[ביום . . . . . בירח . . . . . ב . . . . . יומין ביה בשתא] שתיתיה דשבועה שנת

ארבעה אלפין ושבע מאוון . . . . . [שנין לביריתה דעלמא היא שתא] . . . . .

. . . . . [לחרבן בית מוקדשה קדישה יתבנה ביומינן וביומי ה . . . . .

[במדינתא] . . . . .

. . . . . [מצרים¹] אנה מבשר חתנה בר יצחק ס"ט² אמרילת מן דעתי ומן

רעותי ומן טיבותי ומן צביוני נפשי

[צבית למכנוש ולמסב³] להדא עזיה [בתולתה כלתה ברתיא חסאן נ' נ' לאנתו ואנה] 5

זאין ו[מפרנס ומלבש ומוקר ומיקר יתה כהלכת גוברין יהודיין דזיינין]

[ומפרנסין ומכסין ומוקרין ומיקרין ית] נשיהון בקושטה כתורה וכהלכה ואנה דלא אניס

ולא מ[שדל ולא רוי חמר³] ולא טועה ולא שוגה אלא בלב שלם]

[ובדעה שלמא ושמעת וקבלה על נ]פשה ו . . . יה עזיה בתולתה כלתה ברת חסאן]

למהוי ל[חתנה דנן ולהתנסבה ליה ולמיקר וליקר יתיה ולמשמש]

[ולמפלח קמיה . . . . .] בטהרה ובקדושה [כהלכת נשיא כשיראתא בנתהון]

דישראל צ[ודיקא דמוקרן ומיקרן ומשמשן ופלחן קדם בעליהון]

[בהימנותא ובדכיו⁴] וקביל עליה מבשר חתנה למתן [להדא בתולתה כלתה עזיה]

ברת חסאן . . . . .

. . . . . למתן לבתולתה 10

. . . . . [ח]משתעשר די . . . . .

. . . . . ה ועוד ד . . . . .

. . . . . השרור ו . . . . . וע . . . . .

. . . . . ה בתולתה . . . . .

. . . . . זוג⁵ נמ 15

. . . . .

(1) שרידי המלה הקודמת מיונעות את האפשרות לקרוא: פסטאט מצרים, כרגיל בשטרות של אותו זמן מן ה"גניזה". ועי' במבוא.

(2) = סימן טוב, או סופו טוב. ועי' גם בכתובה הטברנית.

(3) השלמתי עפ"י כתובות שונות שהובאו בנספחים לס' השטרות של רה"ג דעפ"י הכתובה הטברנית המתפרסמת בזה.

(4) = ובנקיות, וכ"ה בכתובת א"צ, ועי' הצפה שם עמ' 29 הערה 3.

(5) כאן נפרטו כל התכשיטין, הבגדים והכלים שהכניסה הכלה.

[כת"י אוכספורד 28 2806]

..... להד .....
 ..... ן מבשר בעלה ולא .....
 ..... ועל ..... [ואם תשתביין אפרוקינך לבר מן כתובתך]
 [אותביןך] לי לאנתו כמן שירוי ⁽⁶⁾ ולית לי רשו למימר לך פדי עצמך מכסף
 כתובתך ובנין דוכרן די יהוין לי
 5 [מניך אינאן] ירתאן] ית כסף כתובתיך יתיר על חולאקיהון דעם אחוהון ובנין נוקבן
 די יהוין לי מניך יהוין יתבן בביתי ומיתונן
 מנכסי עד די יתנסבן לגוברין ⁽⁷⁾ יהודיין ⁽⁸⁾ ואת ת[הא יתבא בביתי ⁽⁹⁾ ומיתונה מנכסי
 כל ימי מיגר ארמלותיך ואין תנסבי לגבר]
 אהרן תהוי רשאה למיגבי ית כסף כתובתיך .....
 וכל נכסין דאנה קנאית] ועתיך למקני בן ⁽¹⁰⁾ כסף בן [מטלטלין בן מקרקעי ⁽¹¹⁾ .....
 ודלא ..... ק כולהון יהוין ערבין וממשלכנין ואחראין לפרעון כתובתא דא .....
 ועל דעתה של עזיה בתולתה כלתה ועל 10
 וקנינא מיד מבשר חתנה בכל מה דכתיב ומפור[ש לעיל ומחוזק ומהימן שטר פרנה
 דין בכל אתר דיפוק] ⁽¹²⁾
 וי ..... בן בדיני ישראל ובן בנימוסי אומי על[מא] ⁽¹³⁾
 אנא מבשר חתנה ברבי יצחק קבלית עלי כל מה ד[כתיב ומפורש לעיל בשטר פרנא זה]
 [ישראל] לה כהנה שושבין בר מנחם נ' נ' עד .....
 ..... בן ..... נ' נ' 15
 ..... עלי השושבין יצחק הכהן]

[ע"ב] [הדא הוא שטר] פרנה מה דעבד מרי מבשר חתנה בן מרי יצחק סט לה[דא בתולתה
 כלתה עזיה ברת חסאן]
 [מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מיי' יראה זרע יאריך ימים וחפץ יי' ב[ידו יצלת]
 [יתן יי' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שניהם את ב[ית ישראל]
 [ויהי ביתך כבית] פרץ אשר ילדה תמר ליהודה מן הזרע אשר יתן יי' לך מן הנערה הזאת]
 (אחרי זה באו ציורי מגורות בעלות שבעה קנים)

(6) תרגום של "בכתבחה", וכן בתר' יונתן לשמות א' ה': וקם מליך חדת כמן שירויא על מצרים.
 וביטוי זה נמצא גם בכתובת ארם צובא הנ"ל.
 (7) ע'י כתובות נ"ג ב': עד דתבגרין וימטי ומניהון דינסבן. והכוונה או תבגרין או ימטי ומניהון.
 ובכתובת א"צ: עד די ימטי יומיהון ואסיב יתהון לגוברין.
 (8) נראה שכן יש להשלים גם בכתובת א"צ שם. ⁽⁹⁾ ע'י מש"כ שם בהערה 7.
 (10) = בין. ⁽¹¹⁾ ע'י בכתובה שבס' השטרות לרה"ג עמ' 58.
 (12) השוה בכתובה הנ"ל.
 (13) אפשר שצריך להשלים: אקוליתום. השוה כתובה הנ"ל שם עמ' 57. ושם הערה 5.
 וע'י לחלק סי' י"ט.

ב. כתובה דמשקאית

[כת"י איכספורד 2877³⁰]

ביום ב ב י יומין בירח ניסן שתא ה' דשבוועא דהיא שנת ד' אלפין ז ומאוון ⁽¹⁾
 ושת י שנין לבריתה דעלמא בדמשק מדינתא מודי אנא ישראל חתנה
 בר מ יצחק סט ⁽²⁾ להתנסבה להדא עיתכה ⁽³⁾ בתולתה כלתה ב מ נצר
 נ נ' ואהוי זאיין ומפרנסים ומלביש ומוקיר ומיקיר יתה כהלכת
 [גוב]רין יהודאין דזאיין ⁽⁴⁾ ומפרנסין ומלבשין ומוקירין ומיקירין
 [ית נש]יהון בקושטא וצבת וקבלת עלה הדא עיתכה בתולתא
 [במ'] נצר דתהוי פלחא ומשמשה ומוקרא ומיקרא יתה
 [כהל]כת נשיה בנתהון דישראל דפלחן ומשמשן ומוקיר
 [ומי]קרן ית בעליהון בטהרה ויהב לה מהר דינרין עשרין
 [והמ]שה ואשתיר עלוי דינרין תרתין מאוון חוב שריר ובריר
 [והנע]לת מבית אבוהי זוג שירין דהב וזוג כלכלין דהב וזוג
 [דמ]לוגן דהב ומכנקה דהב וזוג זילע דהב וזוג קדשין דהב
 [עז]קא דהב דינ' ק נ גרבא מוצבע וגלאלה ונצפייה קצב
 ...ה וגלאלה ונצפייה חוור קצב ובנר זוהירי וקאיה קצב
 [ומ]קרמה מועלמה ומקרמין ב מוטרז וחולה מומסך וחולה

5

10

15

(1) כ"ה בכת"י, וה' מיותרת. (2) נראה שיש להשלים: ד בעינא להתנסבה וכו'.
 3. ע י ת כ ה : אולי השם הערבי عاتكة (עאתכה), בשינוי התנועה מקמן לצירה (امالة) כמו
 קאעה – עצה; וכן למטה שו' 18 דיבג במקום דיבגא. נצר נצר שם ערבי מצוי.
 11. ש י ר ין : ארמית = שרשראות. כל כ ל ין : ערבית خلخال עכסים.
 12. ד מ ל ו ג נ : דملوج צמידים [ההשלמה והתרגום מד"ר גויטיין]. מ כ נ ק ה : خنقة רביד,
 השוה פי' הגאונים לטהרות 24; תשוה"ג הוצ' הרבבי ס' ל"ד. ז י ל ע : زيلع מין צדפים; כמין תכשיט
 בצורה זו? לפי המלון لسان العرب יש אומרים שהוא מחרוזת (צדפים?) ידועה שלובשין אותה הנשים.
 ק ד ש ין : ארמית [הערת ד"ר גויטיין].
 13. ד"ר גויטיין מציע להשלים [עז]קא. ג ר ב א ? ? "גרב" جراب אינו מתקבל על
 הדעת. נראה שיש לקרוא גובא جبة מעיל. – מ ו צ ב ע : אולי צורה דיאלקטית (מושפעת מסורית) במקום
 مصبغ "צבוע", השוה למטה שו' 16 צביעא. – ג ל א ל ה : מעיל קל, غلالة נצפייה : نصفة
 ("חצאית") אולי כמו نصف. בגד פסים בצבעים שונים". פירושו של Dozy עפ"י Wüstenfeld "אריג
 ממשי ובד (מעורבים)" איננו נכון, כמוכח גם מהציטטים שלו. – ק צ ב قصب לפי דווי filé חוטי כסף וזהב.
 14. ח ו ר ר לדעת ד"ר גויטיין ארמית = "לבן". בערבית حور הוא "עור כבשים", אבל מובן זה
 אינו הולם את המקום יפה. – ב נ ר ז ו ה י ר י לא ידעתי פירושו. – ו ק א י ה : وقاية סודר
 המכסה את הראש (דווי עפ"י Guderd : "אריג" משי וזהב אשר יהודיות מרוקו ואלג'ריה מכסות בהן את
 ראשיהן").

15. מ ק ר מ ה : مقربة צעיף רקום. – מ ו ע ל מ ה : معلقة בעל שולים רקומים. –
 מ ו ט ר ז مطرز רקום. – ח ו ל ה حلة שמלה, מעטה. – מ ו מ ס ס ممسك רווי מושק. אותו
 הביטוי حلة ممسكة נמצא בתוך שיר בספר מסעי ابن بطوطة (הוצ' פריס כרך א' עמ' 58): والجو حلة

מוסייב וחולה חוור וגובא בכלי צביעא בנרין ב פשתן
 מגדיל רומי דין ק פילוטין ב דין ב ומכבן ח דין ג
 ..דן ב' דיביג דין ד סתרין ב בהנסי וזוג סתרין קז
 .. מדנבה? טברי בכל צורכה דין י בית מ .....
 .. וחלי ארמני דין' ל ספל וססתין וקיתוגין ב ומנארן ד' 20
 ונטלין ב וכרניבין ב וכאנון וחומידי ושראבין ב ותובל שמ. .
 ...חוקה ובראדה ומרפע וצינייה כולהון נחש בבלי דין נ
 מעא טראף דין ז ורבעה דינרין שתה הומו מהרה וכלל כתו[בתא]
 [דא] דינרין שת מאוון ועשרין וכן קבל[ית] .....
 ..... דין ותניי כתובה . . . . .

مسكة قد طرزتها البروق بالذهب פירוש המתרגמים, שקיבל אותו גם Dozy במלונו "שחור כמ מושק"
 מוטעה הוא, כפי שמוכיחה ההקבלה עם "מוסייב" לפנינו.

16. מו ט י י ב : مطيب מבושם, רווי בשמים.

17. מ נ ד י ל : منديل סודר. — ר ו מ י : رومي ביוזני. — ומכדן? ומכרן? ומכוף?
 אחרי זה יזן או יד? (אות ח' שונה, כמדומני).

18. ד י ב י ג : دياج משי, ביחוד צבעוני. — ס ת ר י נ : سترين וילאות. — ב ה נ ס י :
 بهنسي מעיר (או מחוז) בהנסא, ששם היו עושים וילאות ושאר סחורות מבד משובח (Al-Moqaddasi ed. 2028 p. 2 de Golje). — ק ז : قز משי (raw silk).

19. מ ד נ ב ה : مذنب בעלי "זנבות". — ט ב ר י : طبري מארץ טברסטאן (על מיני מעשי
 אריגה מפורסמים שחיו עושים שם ראה Bibliotheca geograph. arab. IV 286/7).

20. ח ל י : حلي תכשיטים. — ס פ ל ספל ספל או סיר. — ט ס ת י נ : طست ביור.
 ק י ת ו ג י נ לא מצאתי. — מ נ א ר נ : הצורה ארמית, כנראה: מנורות.

21. נ ט ל י נ כנראה ארמית: דליים (או עפ"י סורית, גביעים או ספלים?). — כ ר נ י ב י נ :
 كرنيب כלי רחיצה. — כ א נ ו נ : كانون תנור. — ח ו מ י ד י לא מצאתי. — שראבין לא מצאתי.

22. ח ו ק ה : حقه קופסה. — ב ר א ד ה : برادة כד מחובר לקרר מים. — מרפע: مرفع
 מזנון, מעץ. — צ י נ י ה : صينية קערה גדולה (שמהוה שולחן כששמים אותה על כן).

23. ט ר א י נ : طرائف כלים יקרים. — ר ב ע ה : ربة סלסלה לתמרקים.

ג. כתובה טברנית

[כת"י אוכספורד 2807¹⁶]

ע"ש שמה [דברין] (1) בנין ומצלחין (2)

- [ביומא] חמשתא בתרין עשר יומי ובאירה סיון בשתא דשבועא (8) מה דקי' ..... ארבעת[
והשעין
ואלפין] ושבוע מאוון וחמש שנין לבירייתה דעלמא (4) במדינתא טיבריא קלולניא] .....
..... למא ... אנא יצחק במ' אברהם נ"נ אמרית מן דעתי ומן רעותי ומן טיבותי ומן
[צביוני] (6) ואנא לא אניס ולא כעיס ולא רעיץ (7) ולא עצבי ולא כפיף ולא משדל
5 [ולא רוי חמר אלא]
[בלב שלם] (6) ובדיעה שלמא צבית למכנוש להודא] ... א נאעמא פניתה (8) ברת ומרי
משה חזנא
וואנא אהוי זאין ומפרנס ומלבש ומוקר ומילקר יתה כהלכת גוברין יהודאין [דזינין]
[ומפרנסין] ומכסין ומוקרין ומיקרין ית נשיהון בקושטא ו .... [ושלמעת וקבלה] [עליה]
[דפלחא] ומשמשא ומוקרא ומיקרא ית בעלה כהלכת נשיה [כשילורחה בנתהון] [דישראל]
[דפלחן] ומשמשן ומוקרן ומיקרן ית בעליהון בטהרה ובדכיו (9) . . . . .
10 . . . . . עא כדת משה ויהודאי (10) וקדיש הדין מר יצחק במ' אברהם]
[ית נאעמא פניתה ברת מרי משה חזנא] ננ בעשרה כסף וכן פס . . . . .
. . . . .

ד. כתובה קראית מרמלה

[כת"י אוכספורד 2873^{4v}]

- . . . . .
. . . . . זה הדבר בקנין גמור חמור ועוד . . . . .
. . . . . כתובתה כל הנכסים עם חצי הדירה
. . . . . וחצי יודה שלמה בן עמרם לפני
5 [הזקנים] . . . . . כי באו] כל הנכסים האלה אל ביתו וחצי הדירה

- (1) ביטוי זה ישנו בירושלמי שבת פ"ו קרוב לסופו, והוא משמש כתובת גם על הכתובה הצורית שהדפסתי בסוף ספר השטרות לרה"ג עמ' 60 ובכתובה מצרית משנת ד' תתמ"ג. עי' קויפמן, מונטסשריפט כרך מ"א עמ' 214. (2) עזרא ו' י"ד.
(8) על המנהג שנהגו עוד באותו זמן בא"י למנות לשמיטה עי' מש"כ בס' השטרות לרה"ג עמ' 59, ושנת ד' תרצ"ה היתה שנת שמטה לפי חשבון הגאונים ואנשי א"י, המובא ברמב"ם הל' שמטה ויובל פ"י הל' ה-ו.
(4) עי' מש"כ שם עמ' 54 הערה I.
(5) עי' עבודה זרה י' א': ותתעבד טבריא קלניא. אמנם לא נודע לי ממקום אחר שישתמשו בביטוי זה ביחס לטבריא, והרי ודאי שטבריא לא היתה קלניא בזמן שאנו עומדים בו.
(6) השלמתי ע"פ נוסח הכתובה המובא עי' קויפמן שם עמ' 215, ועי' ס' השטרות לרה"ג עמ' 58, 66.
(7) שריו בצערי, שבור ורצון. (8) הפנויה, וכ"ה גם בכתובה הצורית, ס' השטרות לרה"ג עמ' 60.
(9) השוה ס' השטרות עמ' 60, 64 וקויפמן שם עמ' 217.
(10) וכ"ה גם בגט שנכתב ביפו בשנת ד"א תתל"ז ונדפס במזרח ומערב שנה א' עמ' 358, במקום כדת משה וישראל.

- [..... והם ברשותו ואצלו] ותחת ידו וכי קבל על נפשו שישמרם
 [בכל אשר לו ולא ישנה מהם מאומה] בלא דעת אשתו זאת בלא רצונה
 [ועוד קבל אחריות זאת הכתובה עליו] ועל נכסיו אחריו בלתי אשר
 [..... ואם תתפטור בלא ולד ח] ושלום ותצא חוסן זאת מן העולם
 10 [הזה מאישה שלמה בן עמרם ישוב מה שהביאה עמה אל יורשיה מאביה ⁽¹⁾ ולא
 [יהיה על יקירנו שלמה זה מן ה]מהר המאוחר מאומה ויתחברו
 [שניהם יחד והסכימו שיהיה מנהג]ם טהור ותמת דרך ועל מנת שישמרו
 [את המועדים המקודשים על ראיית הירח ומציאת האביב בארץ ישראל וקנינו מידי
 [החתן המיוקר שלמה בן עמרם] בכל מה שכתוב ומפרש למעלה
 15 [וכתבנו וחתמנו ונתננו לחוסן בת דו]יד להיות בידה לראיה וזכות וזכרון
 [עדות כדת משה וישראל ויבנו ויצ]ליחו: תבת אסמא אל שהוד ⁽²⁾
 ..... [יח]יי בן עלי הכהן עד
 ..... [ישועה בן תאבת הלוי השלחני נ"נ עד
 .... [מנחם] בן יצחק הלוי הידוע אלקטאיף עד
 20 ..... ב עד אפרים בן ⁽³⁾ משה עד
 ..... ישועה בן חאתם עד מנחם בן יצחק עד
 ..... זת יקול עלי אלמעלם אבן אסמעיל ⁽⁴⁾
 ..... אלמעלם אלבירותי אנני חצרת
 ..... פקל הדא אלכתבה מן נסכה
 ..... אלאצל וצחת וכאן מן
 25 פי נסכה אלאצל
 אחזי אלשהוד מנחם בן יצחק
 אלכאדם לכניסה ⁽⁵⁾ אלוסטא בלרמלה
 ..... חצר אלי בית דין בלרמלה
 צחה הדא אלשהאדה
 פקאל אני עאלם בצחה הדא
 אלכתבה ואנני חאצרהא ואן
 30 אמר עלי מא דכר פיהא פי

(1) בהתאם לדברי ר' יוסה בירושלמי כתובות פ"ט ה"א ו"ב פ"ח ה"ה: «ואילין דכתבין אין מיתה בלי
 בנין יהא מדלָה (=מה דיילה) חזר לבית אביה תנאי ממון הוא וקיים». אמנם בסוף תקופת הגאונים נהגו בדרך
 כלל שתחזיר מ ח צ י ת הגדוניה ולא כולה. ועי' מש"כ במדעי-היהדות I עמ' 81-82 ובס' השטרות לרה"ג
 עמ' 57 ומש"כ רי"ג א פ ש ט י ין ביאהרבוך ד. יוד.-ליט. גיז. פפד"מ כרך ו' עמ' 372.
 (2) -קיום שם העדים. (3) להלן בס' י"ב נזכר אפרים בר משה הרופא מרמלה. ונראה שאין לזהותם.
 (4) -העיד עלי המלמד אבן אסמעיל .... המלמד הבירותי אני נוכחתי .... ואמר הכתובה הזאת (נעתקה)
 מן הנוסחא העקרית והאמיתית והיה אחד מן העדים בנוסחא העקרית מנחם בן יצחק שמש (או שומר) הכניסה
 האמצעית ברמלה ... היה נוכח בבית הדין ברמלה ... אמיתות העדות הזאת ואמר אני יודע באמיתות כתובה זו
 ואני הייתי נוכח בה ... צוה עלי מה שנוכח בה ...
 (5) יש לציין ש"כניסה" בהוראת בית-כנסת היתה משמשת גם בפי הרבנים, השוה מאן II 111, II 114.

וכתבנו וחתמנו ונתננו לחוסן בת [דויד]

[להיות בידה לראיה וזכות וזכרון] עדות כדת משה וישראל ויבנו וי[צלחו] ⁽¹⁾

. . . . בן יצחק הכהן הסופר עד

. . . . בן מבורך הלוי עד אפרים

. . . . מבורך בן נתן עד יצחק בן . .

. . . . בן עלי חביב בן דויד עד

. . . . . קובל בבא

35

ה . כתובת רב סהלאן ריש כלה

[כת"י קנטברגיא T—S. 20.6]

!בנחשא טבא] וסימנא מעליא יבנו ויצליחו כויבנו ויצליחו ⁽¹⁾

[ביום ששי בשבת ע]שרין ושתה יומין לירה אלול שנת אלפא ותלת מאה וארבעין ותמניא שנין

[למנינא דרגילנא לממני ביה] בפסטאט מצרים דעל נילוס נהרה מותבה איך רבינו סהלאן ריש סדרא

[החבר האלוף סגן הישיב]ה חמדת הנשיאות בן רבינו אברהם החבר האלוף בחיר הישיבה [זכרו לברכה ולתחיה אמר] לה לאסתר בתולתא בת רבי יוסף בן רבנא עמרם

5

השופט ^(1a) נוחו

[עדן]הו לי לאינתו כדת מ[שה וישראל ואנא איפלא ואיזון ואיקר ואסובר יתיכי כהלכת]גוברין יהודאין דפלחין וזיינין ומיקרין ומסוברין ית נשיהון בקושטא ושמעתיה אסתר דא והות ליה לאינתו

[ויהב לה מן דיליה עשרין וחמשה דינרי כס]פא מוהרי בתולאתא דחזן לה מן אורייתא ואוסיף לה על

[כתובתה ⁽²⁾ . . . . . דינרין דדהבא וי]הב לה מנהון עשרין וחמשה דינרין דדהבא ואשתייר

10

[לה עלוהי ⁽²⁾ . . . . . דינרין דד]הבא ודין נדוניא דילה חצי החצר אשר כאן בפסטאט

[מצרים בקצר אדום הוא קצר אלשמ]ע זקאק מכיל ⁽³⁾ והחצר הזו ידועה דאר בית אלגלאק ⁽⁴⁾

(1) דה"ב' י"ד ו'. וכתובת זו אנו מוצאים בכמה כתובות.

(1a) עי' עליו מאן שם הערה 1. יש להזכיר שבאותו זמן חי גם "מ"ר יוסף בן מ"ר עמרם ראש בית דינא דמדינת סגלמאסה" ששאל שאלות מרב האיי (תשובה"ג חוצ' הרכבי סי' ס"ח).

(2) כאן היה כתוב סכום התוספת והסכום שנשאר לה עליו בחוב. משורה 22 נראה שסכום התוספת היה שמונים דינרי זהב, עשרים וחמשה נתן לה, ונשאר חייב ארבעים וחמשה.

(3) עי' להלן סי' י"ב, ובהערה שם.

(4) עי' להלן סי' י"ג.

- ..... [דמ] לגין⁽⁵⁾ ונבאלה⁽⁶⁾ ודסתינק⁽⁷⁾ ומימון⁽⁸⁾ שוון תלתין דינרין חסכה⁽⁹⁾
- ..... דרי ותוב דביקי⁽¹⁰⁾ ותוב סקלאטון⁽¹¹⁾ ומכתומה⁽¹²⁾ סקל[א]טון
- ..... פיתין⁽¹³⁾ ותלתה עצאיב⁽¹⁴⁾ ותוב עמאימי⁽¹⁵⁾ ופרגיה⁽¹⁶⁾ טלי
- ..... א ומלחפה מבשמ⁽¹⁷⁾ תלתה מלאאת⁽¹⁸⁾ ומנדיל דביקי⁽¹⁹⁾
- ..... [שווין] שבעין דינרין טסטין⁽²⁰⁾ ואבריקין⁽²¹⁾ וסטלין⁽²²⁾ וכרניבין⁽²³⁾ וחסתין⁽²⁴⁾
- ..... רסת אשנאן⁽²⁵⁾ וכאנון⁽²⁶⁾ וכוון כולהון נחשא שוון א[רבעין]
- [דינרין]. לה זמרדי שרב⁽²⁷⁾ וזוגין סתור חסיר וזוגין סתור [בלי]⁽²⁸⁾
- מקרמה⁽²⁹⁾
- ..... אשין דביקי ועשרה אוואג מאכאן⁽³⁰⁾ שוון תמנן דינרין
- ..... בה שוון עשרין דינרין והוי כלל כתוב[תא] דא מוהרי
- [דא ותוספתא דא ..... דינרין דדהבא ותמנן דינרין דדהבא ועשרין וחמשה
- [דינרין דכספא וקבל עלוהי רבינו] סהלאן ריש סידרא החבר האלוף סגן הישיבה [חמ]דת
- [הנשיאות אחריות על כל מה] דמדכר לעילא ועל ירתוהי בתרוהי דמיג[בלי] ליה
- [מכל שפר ארג נכסין ואפילו מגלי]מא דעל כתיפיה דלא כאסמכתא ודלא כטופסא
- [דשטרי אלא כחומר וכחזק כל שטר]י כתובתא דתקינן רבנן ונהגין בעלמא [מיומ]א
- [דנן ולעלם וקנינא מי]די [רבינו סה]לאן החבר האלוף סגן הישיבה חמדות הנשיאות
- [בן רב]ינו אברהם החבר האלוף [בח]יר הישיבה זכרו לברכה ולתחיה לאסתר בתולת[א]
- [בת] רבי יוסף ב רבנא עמרם השופט נוחו עדן בכל מא דכתיב ומפרש [לעיל בכלי]

(5) צמידים, עי' לעיל עמ' 26.

(6) نابل قصب وحلي ايضاً L. muaile omne ornamentum umliebre (pl.) Dozy
Godard I 18, en parlant des Juives de Maroc "les ubaïls, les kholkhals, les
khonaten, précieux anneaux qui entouront les bras ou les jambes autour des
chevilles et qui brillent aux doigts de la main

(7) دستق, دستنج, צמיד. (8) לא נתפרש מהו.

(9) حسكه, מנורה (או: חתיכת זהב או כסף שהצורף מכניסה בין חרוזי עגילי האזניים).

(10) בגד של משי הנעשה בעיר Dabie במצרים. השוה תשוה"ג הוצ' הרכבי סי' רצ"א והערות
הרכבי שם.

(11) سقلاطون, מין משי רקום בזהב.

(12) מין בגד.

(13) לא נתפרש.

(14) عصابه عصبه, מטפחות משי המשמשות כסוי לראש.

(15) בגד עשוי מבד דק. (16) מעיל עליון.

(17) حفة, מעטה שבו מתעטפות הנשים בצאתן מבתיהן.

(18) שלש עטיפות עליונות או שמלות בוקר לנשים.

(19) סודר ממש דביקי. עי' לעיל הערה IO. (20) שני כיוורים.

(21) שני כדים. (22) שני דליים. (23) כלי רחיצה.

(24) إشتان, אשלג. (25) כירה מיטלטלת ממקום למקום.

(26) זמרדי—בצבע ברקת.— شرب, מין משי, شربة קדרת חרס, כוס, ספל.

(27) זוג וילאות עשויות מחצלת וזוג וילאות בבלי (או בגדאדים).

(28) צעיף רקום. (29) ועשרה זוגות מצעות, השוה ס' השטרות לרה"ג עמ' 14 הערה 13.

- 30 [כש]ר למיקנא ביה שריר וק[ים] יעקב החבר בסנהדרין גדולה ברבי שמואל⁹⁰....
 . . . . ה זלע יפת הלוי בר טוביה זע
 . . . . [ב]ר נעמאן שלמה בר נתן אהרן הממונ[ה] ברבי אפרים⁹¹
 . . . . בר עמרם זנ צלח בר יוסף ננ אהרן בר משה מבארך בר ישראל

י. גט דמיאטה, ד"א תת"ב (1041)

[כת"י מוצירי A. 31]

- בשלישי בשבה בעשרים יום לירח כסליו שנת ארבעת
 אלפים ושמונה מאות ותרתינן שנין לבריאית עלמא למניין
 דרגילנא לממ[ני] בה בעיר דמיא[טה] דעל גילוס מצרים מותבה
 אנא יוסף בר ס ... וכל שום וח[ניכ]ה דאית לי ולאבהתי ולאחרין
 ולאחריהון דאבהתי צביתי ברעות נפשי כד לא אניסנא ופטרית 5
 ושבקית ותרכית יתיכי ליכי אינתי סותית בת אהרון וכל שום
 וחניכה דאית ליכי ולאבהתיכי ולאחריתי ולאחריהון דאבהתיכי
 דיהוית אינתתי מן קדמת דנא וכדו פטרית ושבקית ותרכית
 יתיכי ליכי דיתיהייין רשאה ושליטא בנפשיכי למהך
 להיתנסבא לכל גבר דיתיצביין ואנש לא ימחי בדיכי (י) 10
 מן יומא הדין ועד לעלם והרי את מותרת לכל אדם
 ודין דיהוי ליכי מני ספר תירוכין וגט גרושין ואגרת
 שיבוקין כדת משה וישראל
 שמואל בר אברהם סעדיה בר מימון נ"נ

ז. גט פסטאטי, ד"א תתי"ח (1058)

[כ"י מוצירי A. 31]

- בארבעה בשבה דהוא עשרין ושתה
 יומי בירח ניסן שנת אלפא ותלת
 מאה ושתין ותשע שנין למנינא
 דרגילינא ביה בפסטאט מצרים
 דעל גילוס נהרא מותבה אנא ניסין 5
 בר מחבוב וכל שום דאית לי צביתי
 ברעות נפשי כד לא אניסנא ושבקית
 ופטרית ותרכית יתיכי ליכי אנתי

(80) על יעקב החבר בס"ג ברבי שמואל עי' מ א II 103 הערה 2.

(81) עי' מ א נ שם הערה 3.

מבארכה בת טוביה וכל שום דאית

ליך די הוית אנתת מן קדמת דנא 10

וכדו תרוכית יתיכי דיתיהויין

רשאה ושלטאה בנפשכי למהך

[להתנסבא] לכל גבר דיתיציבין

(1 . . . . .)

ח. גט פסטאטי ד"א תתפ"ו (1126)

[כת"י אוכספורד 2877⁸⁹]

בחמשה בשבה דהוא תרי יומי בירח אדר [ע"א]

ראשון דשנת אלפא וארבע מאה ותלתין ושבעה

שנין למניינא דרגילנא ביה בפסטאט

מצרים דעל נילוס נהרא מותבה אנא

אברהם בר שמר¹ ה¹ וכל שום דאית לי צביתי 5

ברעות נפשי בדלא אניסנא ושבקית

ופטרית ותריכית יתיכי ליכי אנתי

אסתר בת נמר² וכל שום דאית ליכי

דהות אנתתי מן קדמת דנה וכדו תריכית

יתיכי דיתיהויין רשאה ושלטאה בנפשכי 10

למהך להתנסבא לכל גבר דיתיציבין ואנש

לא ימחא בידכי מן שמי מן יומא דנן ולעלם

ודן די יהוי ליכי מני ספר תירוכין וגט פטורין

ואגרת שבוקין כדת משה וישראל

יצחק ביר שמואל הספרדי זכ לח העהב 15

חלפון הלוי ביר מנשה נע

מטא לידה קמן אנן עידי מסירה [ע"ב]

חלפון הלוי ביר מנשה נע נפוסי³

יצחק המלמד ביר חיים נע

י'בא⁴

(1) כה"י קטוע בסופו ולכל הפחות היו בו עוד ארבע שורות, וכך היו איפוא בגט לא פחות מ"ז שורות. אמנם באותן זמנים לא הקפידו עוד שיהיו בגט י"ב שורות, אף שדעה זו נמסרה בשם רב סעדיה ורב האי.

(1) נראה שיש להשלים: שמרית, כי מן הצילום נראה שיש כאן קמט בכ"י. אמנם לפי הצילום אפשר גם לקרא: שמחה.

(2) שם זה: נמר בר אלקנה, נמצא גם בכתובה שהדפים מאן, שם II 94. ועיי"ש הערה 2.

(3) תאר זה טובב על יצחק המלמד ביר' חיים.

(4) י'נוח ו'ילין ב'צל א'ל?

ט. גט אלמחאלה הגדולה, ד"א תתק"ג (1143)

[כת"י אוכספורד 2877⁴¹]

- [ע"א] בשני בשבת דהוא עשרה יומין בירח
איאר ⁽¹⁾ דשנת אלפא וארבע מאה וחמשים
וארבע שנין למינינא דרגילינא ביה בעיר
אלמחלה הגדולה דעל נילום נהרא זוטא
5 מותבה אנא אבו נצר בר דינר וכל שום דאית
לי צביתי ברעות נפשי כדלא אניסנא
ופטרית ושבקית ותריכית יתיכי ליכי
אנתי סתות בת אבו אלחסן וכל שום דאית ליכי
דהוית אינתתי מן קדמת דנה וכדו תריכית
10 יתיכי דיתהויין רשאה ושלטאה בנפשכי
למהך להתנסבה לכל גבר דתיצביין
ואינש לא ימחה בידיכי מן יומא דנן
ולעלם ודן די יהוי ליכי מיני ספר תירוכין
וגט פיטורין ואגרת שבוקין כדת משה וישראל
15 זכאי ביר משה ז' ע'
תמים ביר יוסף הלוי ז' ז'
[ע"ב] מטא לידי סתות ברת /
אבו אלחסן בעידי /
חתימה זכאי ביר משה ז' ע'
תמים בר יוסף ז' ז'

(המשך יבוא)

(1) ידוע שיש נמנעין ליתן גט באייר מפני הספק אם לכתוב יוד אחת או שני יודין. ויש מחמירין ליתן שני גיטין באייר, עי' טוש"ע סי' קכ"ו, ובכל אופן אין לכתוב איאר.